

Tajriba

Savodxonlik — ongli o'zlashtirish asosi

Savodxon o'quvchi ongli ravishda barcha fanlarni a'lo darajada o'zlashtirishga harakat qiladi. Nutqiy kompetensiyalarning shakllanishida esa boshlang'ich ta'lim eng muhim poydevordir. Shuning uchun yozma nutq mukammalligiga boshlang'ich ta'limdan chuqur e'tibor qaratish zarur. Chiroyli va bexato yozuv bola tarbiyasida, fe'l-atvori shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Grafologlarning ta'kidlashicha, husnixat va o'quvchining ruhiy olami o'rtasida muayyan bog'liqlik mavjud bo'lib, yozuv fe'l-atvor va aql xususiyatlarining tashqi tomondan namoyon bo'lishidir.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining husnixat malakasi va savodxonligi ustida ishlash, ularga yozuv qoidalari asosida har bir harfni to'g'ri va aniq ifodalab berishni o'rgatish boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan katta mas'uliyat talab qiladi. Ammo ayrim hollarda boshlang'ich sinflarda kichkina chiziqli daftarga yozishga ko'nikma hosil qilinmasdan bir chiziqli daftarga o'tib ketish oqibatida o'quvchilar yozuvida (o'lchami va qiyaligida) har xillik, harf elementlarini yozishda tartibsizlik, yozuvning umuman talabga javob bermasligi holatlari kuzatiladi. Bu esa yuqori sinflarda ona tili va adabiyot fani o'qituvchilarining xuddi boshlang'ich ta'limdagidek yozuv daftarlari asosida har bitta harf ustida qayta shug'ullanishiga sabab bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, o'z vaqtida to'liq rivojlantirilmagan nutqiy kompetensiya ta'limning keyingi bosqichlarida shakllantirilib lozim bo'lgan kompetensiyalar o'rnini egallaydi. Natijada yuqori sinflarda ta'lim sifati nafaqat ona tili fanidan, balki boshqa fanlardan ham orqaga ketadi.

Imloviy savodxonlik yozma nutq mukammalligining asosidir. Shuning uchun yozma nutqda yuksak savodxonlik, adabiy til me'yorlariga rioya etish, til vositalaridan foydalana olish, o'z fikrini savodli bayon qilish ko'nikma va malakala-

rini shakllantirishda, birinchi navbatda, o'qituvchining o'zi o'quvchiga namuna bo'lmog'i lozim. Ko'pincha, o'quvchilar o'rtasida **x** va **h**, **u** va **o'**, **i** va **e**, **g** va **k**, **q** va **g'** tovushlarini farqlay olmaslik holatlari hamda bo'g'in ko'chirishda xatolar ko'p uchraydi. Bu xatolarni bartaraf etishda, avvalo, o'qituvchining o'zi chiroyli va bexato yozishi, harf va so'zlarni to'g'ri talaffuz qilmog'i (ayniqsa, diktant jarayonida), dars jarayonlarini adabiy tilda amalga oshirmog'i lozim. Chiroyli va bexato yozishda o'quvchilarning o'qituvchiga taqlid qilishlarini unutmazlik kerak. Shuningdek, yozish vaqtida gigiyenik malakalarga amal qilish, ya'ni to'g'ri o'tirish va yozuv qurollaridan to'g'ri foydalanish shart. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan daftar asosida yozuv o'lchami (bosh harflar 7–8 mm, kichik harflar 3–4 mm) va qiyaligi (65 gradus)ga e'tibor qaratgan holda, ushbu belgilangan o'lchamda yozishga ko'nikma va malakalari to'liq shakllangunga qadar shug'ullanish zarur.

O'quvchilarning ona tili ta'limi bo'yicha egallagan bilimlari, albatta, ularning yozma ishlarida (matn, diktant, bayon va insholarida) aks etadi. Shuning uchun ham ona tili darslarida yozma ishlarining bu turlaridan samarali foydalanish maqsadga mu-

vofiq. Diktant orqali o'quvchilarning grammatik mavzularni qay darajada o'zlashtirganligi va imlo savodxonligi aniqlanadi. Diktantning har qanday turini, shu jumladan, nazorat diktantlarini tekshirish jarayonida o'quvchilar tomonidan yo'l qo'yilgan xatolarni aniqlash, ularni bartaraf qilish uchun o'z vaqtida o'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirish va zarur bo'lgan choralarni ko'rish kerakki, natijada, navbatdagi yozma ishlarda bu xatolar qayta takrorlanmasligi lozim. **“Xatosini top”, “Xatolar ustida ishlash”, “Talaffuzdan angla”, “Bo'shliqni to'ldir”, “Tingla va yoz”** metodlari ham savodxonlikni oshirishga yordam beradi.

O'quvchilar tomonidan yaratiladigan matn sifati ularning darsda olgan bilim, ko'nikma va malakalarini amalda qo'llay olish layoqati, shuningdek, so'z tanlash va so'z qo'llash qobiliyatlarining shakllanganlik darajasini belgilaydi. Dars davomida mavzuga doir grammatik topshiriqli matnlar va lug'atlar ustida ishlash o'quvchining imloviy savodxonligi, so'z boyligi va ijodiy tafakkurini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, o'quvchilar o'rtasida **“Eng yaxshi xattot”, “Husnixat sirlari”, “Bexato, ham chiroyli”, “Matnlarda so'zlar jilosi”, “Eng ta'sirchan matn”, “Eng yaxshi diktant”, “Eng yaxshi insho”, “Eng yaxshi ijodiy bayon”, “Yozma bahslar”** mavzularida o'tkaziladigan mashg'ulot va bellashuvlar yozma nutq kompetensiyalarining shakllantirishida samarali natija beradi. Ona tili fani va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining muntazam hamkorlikda faoliyat yuritishlari, haftalik va oylik monitoring diktantlarning yil davomida o'tkazilishi ham o'quvchilarning nutqiy layoqatini yanada yuksaltiradi.

Xursand MENGLIYEVA,
Nishon tumanidagi
35-IDUMning ona tili va adabiyot
fani o'qituvchisi

2017-yil 31-oktabrda xuddi shu nomda “Facebook” ijtimoiy tarmog'iga maqola joylashtirgan ekanman. Unda tilimiz tarixi, istiqloldan keyingi rivoji, hozir mavjud bo'lgan muammolar, ularning yechimlari haqida so'z yuritilgan edi. Mana, uzoq kutgan kunlar keldi, tilimizga davlatimiz rahbari tomonidan e'tibor qaratildi.

Dastlab Prezidentimizning 2019-yil 4-oktabrdagi “O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida”gi qarori e'lon qilindi. Hukumat miqyosida bayramni nishonlash bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqildi. Respublikaning barcha viloyatlarida turli tadbirlar, davra suhbatlari o'tkazildi. Ona tilimizga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligi munosabati bilan davlat tadbiri o'tkazilib, unda Prezidentimizning shaxsan ishtiroki hamda davlat tilining nufuzini yanada oshirish bo'yicha bildirgan takliflari, belgilab bergan vazifalari, qolaversa, “O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi farmoni, Vazirlar Mahkamasida davlat tilini rivojlantirish departamentining tashkil qilinishi, bundan buyon 21-oktabr mamlakatimizda ona tili bayrami sifatida keng nishonlanishi davlatimiz tomonidan ona tilimiz — o'zbek tiliga hurmat va e'tiborning amaldagi ifodasidir.

O'tgan vaqt davomida radio, televideniye va matbuotda, ijtimoiy tarmoqlarda mavzuga bag'ishlangan ko'plab chiqishlar bo'ldi, alohida farmon qabul qilinganiga qaramasdan, hali jiddiy o'zgarishlar bo'lmayotgani aytib o'tildi. Bir narsani ta'kidlashni xohlardim, jiddiy o'zgarish darrov amalga oshmaydi. O'sha aytilayotgan muammolarni bartaraf etish, davlat tili to'g'risidagi qonunning ijro nazorati, davlat tuzilmasining barcha bo'g'inlarida davlat tilida ish yuritish tizimini shakllantirish departamentning asosiy vazifalari hisoblanadi. Davlat tilini rivojlantirish departamenti tomonidan shu qisqa vaqt ichida jiddiy ishlar amalga oshirildi. Atamalar komissiyasi faoliyati yo'lga qo'yildi, “Davlat tili to'g'risida” qonunning yangi tahriri ishlab chiqilmoqda, o'zbek tilini rivojlantirishning 2020–2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasi loyihasi ishlab chiqildi va bu loyiha yaqin vaqtlarda xalq muhokamasiga qo'yiladi.

Quyida mavjud, hammaga ma'lum muammolarni sanab o'tish bilan cheklanmasdan, o'z fikrlarim, takliflarim bilan o'rtoqlashmoqchiman.

KO'CHALARDAGI PESH LAVHALAR, TURLI E'LONLAR, YOZUVLAR. Ko'pchilikka ma'lum bo'lmasa kerak, vazirlik, idoralar, hokimliklarda rahbarning ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha maslahatchisi lavozimi kiritilmoqda. Uning asosiy vazifasi o'ziga bo'ysunuvchi quyi tashkilotlarda davlat tilida ish yuritish tizimini yo'lga qo'yish, ko'chalardagi peshlavhalarni tartibga solish, davlat tili to'g'risidagi qonun ijrosini nazoratga olishdan iborat. Endi ayni shu maslahatchi mutasaddilarga ko'p narsa bog'liq bo'ladi.

Birinchi, bu lavozimga rahbarning qandaydir “erkatoyi” yoki biror tanishi emas, balki haqiqiy mutaxassis, ona tilimiz uchun qayg'uradigan vatanparvar shaxslarni tayinlash kerak.

Ikkinchi, bu mutasaddilar o'zlariga yuklanayotgan butun mas'uliyatni to'liq anglab yetgan holda, aniq reja tuzib olishi kerak. Eng avvalo, o'z hududidagi ko'chalarga osilgan e'lonlar, peshlavhalarni davlat tili talablari asosida tartibga solish lozim. Uzoqqa bormaylik, yaqin qo'shnimiz Qirg'iziston yoki Qozog'istonda barcha yozuvlar davlat tilida yozilib, undan keyin boshqa tildagisi lozim bo'lsa, yoziladi. Nima uchun biz qilmaymiz, chunki biz loqaydmiz, e'tibor bermaymiz, vatanparvarlik hissi oqsaydi bizda. Shu yerda bir narsani aytish kerak, bu ishga, eng avvalo, o'sha tashkilotning birinchi rahbari jiddiy e'tibor qaratishi lozim, chunki qachonki rahbarning o'zi o'mak bo'lsa, ishlar ijobiy tomonga o'zgaradi. O'sha hududdagi firmami, oshxonami, do'konmi, hammasining nomi davlat tilida yozilsin, degan qat'iy talab qo'yilsa, albatta, barchasi tartibga tushadi.

Biz negadir “millatchi” degan so'zdan cho'chiymiz, xuddiki boshqa millatlarni kamsitayotgan shaxsni tasavvur qilamiz. Aslida, millatchi deganda, o'z millati, uning tili, qadriyatlarini uchun qayg'uruvchi shaxs nazarda tutilishi kerak. Shu ma'noda barchamiz millatchi bo'lishimiz shart. Hozir rahbarlarimizga ayni shu millatchilik hissi

Luqma

11-sinf darsligi kamchiliklari

Dars davomida N.M.Mahmudov, Y.R.Odilov, G.Sh.Ziyodullayeva hammuallifligida 2018-yili nashr etilgan 11-sinf “Ona tili” darsligidagi ayrim ma'lumotlarning qisqa va izohsiz berilgani o'quvchilarga qiyinchilik tug'dirayotganiga guvoh bo'ldim. Jumladan, “Nutqning to'g'riliigi” mavzusida o'zbek adabiy tilidagi leksik, talaffuz, so'z yasalishi, morfologik, sintaktik, uslubiy me'yorlar haqida to'xtalangan-u, lekin ularning buzilish holatiga alohida e'tibor berilmagan, misollar orqali ko'rsatilmagan, hattoki mashqlarda ularning buzilish holatiga namuna ham keltirilmagan.

“Mantiqlik va grammatik vositalar” mavzusida “Nutqning mantiqlik ifoda nuqtayi nazaridan ko'proq tilning morfologik va sintaktik *sathi* bilan bog'liq”, deyilgan. Bu yerda *sath* tushunchasiga e'tiborimizni qaratsak: o'quvchi *sath* tushunchasini bilmasdan turib, yuqoridagi fikrni anglab olishi murakkab.

“Nutqning boyligi” va “Nutq boyligini ta'minlovchi vositalar” mavzusida nutqning boyligini ta'minlashda leksik, semantik, grammatik, intonatsion kabi til

vositallari muhim o'rin tutishi aytilgan, lekin mashqlarda aynan so'zlarning takrorlanishi va ma'nodosh so'zlar bilan bog'liq holatlar ko'zga tashlanadi. Bu o'rinda leksik (so'z qo'llash) vositalarni to'g'ri qo'llash va so'zlarning semantikasi(so'z ma'nosi)dagi o'zgarishlar bilan bog'liq mashqlar namuna va misollar bilan keltirilganda o'quvchilar uchun juda qulay bo'lar edi.

Fazliddin RO'ZIBOYEV,
SamDU filologiya fakulteti
4-kurs talabasi